

СТАНОВИЩЕ

**от проф. Виктор Паунов за дисертационния труд
на кандидата за научна и образователна степен „Доктор“ Кристина Костова,
с тема „Приобщаващ шрифтов дизайн и дислексия
(немодулно изграждане на наборни шрифтове,
предназначени за хора със специфични затруднения при четене, писане,
езикова и писмена преработка на информация)“**

Авторът на представения ми за рецензиране дисертационен труд Кристина Мирославова Костова е дипломиран магистър в магистърска програма „Шрифт“ на катедра „Книга, илюстрация, печатна графика“ на НХА и е зачислена като докторант в редовна форма на обучение в катедра „Плакат и визуална комуникация“ към Факултета за изящни изкуства на Академията със заповед ..... Изпълнила е всички набелязани дейности от индивидуалния си учебен план в срок, представила е научно-теоретична разработка, отговаряща на регламентите, определящи вида и обема ѝ, както и всички допълнителни документи към нея. Изискуемите според ЗРАСРБ показатели при защита на докторска дисертация, представени в наукометрична таблица, надхвърлят минимално определеното в закона.

Структурата на дисертационният труд включва основна част, организирана в увод, четири глави и заключение (193 стр.) и библиография с общо повече от 130 печатни и електронни източника, (издания и уеб страници), 4 приложения с разглежданите и анализирани в труда шрифтови образци и типографски обекти, илюстрирани със съответните сравнителни графики.

Изборът на толкова специфична за България тема за докторантска разработка, предполагащ особен фокус, целенасочени консултации със специалисти извън сферата на художествените практики (лингвисти, педагози, логопеди и др.) и големия и разнороден материал за анализ и обобщаване, основно чуждестранен, убедително защитават претенцията на докторанта за новаторство, приноси и значимост. Особената гледна точка на Кристина Костова като художник-специалист в областта на графичния дизайн, визуалната комуникация и шрифта от една страна и от друга на човек с дислексични затруднения, гарантира разглеждането на проблематиката с голяма дълбочина и чувствителност, от „първа ръка“.

Дисертацията е разположена съдържателно и контекстуално в зона на отсъстващ професионален дизайнерски интерес и продукти с подобно предназначение в България. Тя е първи и успешен опит у нас, да се назоват терминологично и обяснят визуално необходимостите от последователна, задълбочена и целенасочена работа по създаване на шрифтов дизайн, улесняващ четенето, писането и обработката на информация за хора извън преобладаващата „нормолексична“ група.

Структурното разпределение на дисертацията осигурява пълноценно развиване на съдържанието, разгръщането му в логична последователност на изследваните проблеми.

Обемният **увод** има задачата да побере широк кръг въпроси: обхвата на темата и специфичната терминология, обясняваща понятието „дислексия“ като комплекс от различни затруднения при деца и възрастни за графичното възприемане и интерпретация на различни по характер визуално-фонетични информации. Разгледани са (и чрез цитиране на много източници и изследователи) проблемни ситуации при четене, писане и обработване на информацията, водещи до дефицити в комуникацията, образованието, разбирането и натрупването на основни знания. Докторантът обобщава, че въпреки проблемите, подобни хора не са в тежест на общността, привеждайки имена на световни личности, допринесли много в областта на науката, изкуствата, техниката.

Тук Костова обяснява важната роля на визуалното поднасяне на информацията, в случая чрез писменото слово, представено с наборни шрифтове. Разглеждайки двете основополагащи характеристики в дизайна на графемите и създаването на шрифтове – хармонията и функционалността, тя обосновава логиката на връзките и взаимодействията м/у отделните знаци, ритъма на черното и бялото, буква и пространство в шрифтовата картина, превръщаща я в многообразно и богато изразно средство.

Докторантът обръща сериозно внимание на конструктивните елементи, изграждащи буквените знаци, както и отстоянията м/у тях, като съществени определящи характеристики, решаващи за процеса на възприемане и четене. Изобщо фокусът върху подобряване на четивността на шрифта и осигуряването ѝ за хора със затруднения от дислексичния спектър чрез специфични конструктивни манипулации в графиката на знаците, е съществен момент в цялата теза на доктората.

Оттук идва и вниманието на Кристина Костова в/у специално създадените да улеснят процесите на четене у дислексици шрифтови образци (както бе споменато, това се отнася и за нея конкретно) и желанието ѝ да анализира подходите, похватите и намесите, които не се срещат при традиционния дизайн на общоприложими шрифтове. Самата тя, като шрифтов разработчик, се съсредоточава и върху кирилската азбучна система, поради изключително малкия брой такива проекти в световен план.

Докторантът се спира на няколко изследователски въпроси, засегнати в дисертацията - този за резултатността и ефективността на специализирания шрифтов продукт в конкретна целева група, за транслиране на информацията (цитирани са различни тестови програми); друг такъв проблем, грижливо обследван по-нататък е съпоставяне на положителните подпомагащи ефекти при дислексици на двете кирилски форми – традиционна (руска) и регионална (българска), както ги класифицира авторът. В трудът се разглеждат и графичните сходства на някои от вече публикуваните и разпространени шрифтове за хора с дислексия и претенциите им за оригиналност.

Съществено място в увода е отделено на издания и публикации, разработващи въпроси, близки до темата на дисертацията. Кристина Костова коментира различни аспекти на проектирането и приложението на дизайнерски шрифтови проекти, целящи приобщаване на

хора с дислексични проблеми. Цитирани са предимно чуждестранни, но и български автори, изследвали и експериментирали с подходи и практики в конструирането на азбучни знакови системи, подобряващи тяхното възприемане в процесите на четене и вербализация. Подчертава се важността на развитата тема, анализираща както възможностите на типографското моделиране за положителни ефекти при дислексия, така и специфичните дизайн практики за създаване на добре функциониращи и подпомагащи шрифтови разработки, разположени в територията на българския език и българската форма на кирилицата.

Методологически, трудът функционира основно аналитично. Изведените формулировки визират моделирането на детайли и общи положения в шрифтовата картина, влияещи положително на конкретни дислексични проблеми и състояния. В разгледаните шрифтови проекти – и тези с широко приложение и достъп, и специално разработените, докторантът анализира резултатното въздействие на графемите при най-честите дислексични дефекти във възприемането и обработката на писмена информация. Изследването и обобщенията се разполагат поотделно във всяка от разглежданите езикови системи – латиница и кирилица. Чрез такъв подход, Костова прави удачно сравняване на шрифтовете, както в приложен план, така и естетически, защитавайки територията на шрифтовото изкуство.

В началото на **първа глава** на дисертацията, докторантът обстойно и подробно разглежда процесът на четене – декодиране на визуална, знаково детерминирана информация, в смислови конструкции и контекстуално съдържание, подлежащи на осъзнаване и възпроизвеждане, а също и етапите на усвояването му и моделите му на приложение. То е в пряка връзка с поднасянето на информацията и силно зависимо от заложили стилистични определения. Костова посочва пряката връзка м/у физическия принцип на разчитане чрез параболични движения на околото през отрязъци от думите и разбирането, откриване на смисъла и запамятаване. Тази механика осмисля и логиките при проектирането на шрифтове.

Внимателно са анализирани затруднения в осъществяването на тези процеси при дислексии и нарушеното декодиране. Оттук се търси и връзката, чрез познаване на спецификата при четенето на хора със специални нужди, за формулиране на конкретни правила за създаване на специализирани шрифтови разработки. Тук се проследява и въпросът за абсолютната форма на графемите и се извежда заключение защо можем да ги декодираме по фрагменти, независимо от огромния брой и вариативност на стиловите им модели.

Важно място в главата докторантът отделя на историята и хронологията в развитието на двете писмени системи – латиница и кирилица и по специално еволюцията на формите на редовните знаци при двете. Изследването се фокусира в/у непрекъснатите опити през годините за подобряване на четивността, както с усъвършенстване на графичната форма на буквите, така и със запазване на общата консистентност на типографската картина и съхраняване на естетичното въздействие.

С анализа на азбучните системи по отношение на конструктивната форма, вътрешните и съотносимите пропорции, белите пространства при съчетаването на знаците, докторантът формулира важния извод – богатата с разнообразието, хармонията си текстова картина дава по-пълна информация, улеснява четенето и има подобрена функционалност и при хора с дислексични затруднения. Тези характеристики са особено валидни и при сравнение на двете съвременни кирилски азбуки - класическа, традиционна (или руска) и регионална българска, като втората несъмнено притежава завършеност и зрялост, особено в редовните графемите (чрез многообразие в построенията, увеличения брой горни и долни дължини), благоприятстващи усвояването и интерпретацията на текстова информация. Този извод предполага и необходимостта българската кирилска форма да бъде предпочетена в приложението и употребата в езиковото ни пространство.

Втора глава, важна в съдържателно отношение част на дисертацията, дава възможност на Кристина Костова да проведе изключително подробно изследване на група шрифтове, които, макар и създадени с различни цели и обща насоченост, могат да обслужват резултатно и хора, страдащи от дислексични проблеми. Подкрепена от доводите на Британската асоциация за Дислексия (всепризнат световен говорител на дислексиците, артикулиращ ясно проблематиката, практиките и нуждите им), докторантът ги разглежда като препоръчани за употреба в широка гама текстови обекти (разнообразна печатна и електронна медия) заради потенциала им за лесно възприемане, бърза четивност и практичност. Допълнен с изключително богат, подробен и детайлен илюстративен материал, графичният анализ на всеки от шрифтовите стилове (Arial, Verdana, Tahoma, Century Gothic и др.) търси и изговаря техните сходства, разлики, подобия и връзки, чрез обсъждане на контролни групи от знаци. Общата им шрифтова логика на безсерифни гротескови шрифтове, широкото им разпространение (в софтуерните пакети на Microsoft), ежедневната им употреба в различни форми, предполагат лесното им различаване и запомняне, а оттук и възможността дислексици да ги ползват с по-малко затруднения. Специално внимание Костова отделя на шрифт Comic Sans, образец на неординерно графично поведение, липса на монотонност, непосредственост, който макар и разположен в територията основно на детския читател и комикса, е предпочитан и от дислексично обременени.

Трета глава продължава аналитичната линия в дисертацията с фокус в/у специализирани за ползване от хора с дислексия шрифтови проекти. И тук докторантът използва сериозната предварителна изследователска работа и специфичния си личен опит, за да изведе обобщения и закономерности в тази зона на шрифтовия дизайн. Детайлно са систематизирани всички отличителни особености на шрифтовете Dyslexie, Open Dyslexic, Dyslexic FZF, Антидислексия, OmoType и EasyReading™, Sassoon. Направените сравнителни съпоставки (онагледени изчерпателно с подробно графично приложение) отбелязват преди всичко „немодулният“ подход в конструирането на графемите, създаващ нестройна и разнообразна шрифтова картина, улесняваща различаването на отделните букви и

правилното им разчитане. Костова отбелязва различни похвати при шрифтовото изграждане – резки манипулации на формата, отклонения от вертикалите, различия в x височините, удебеляване в стъпката на гредите, различно третиране на овалите, разстоянията м/у знаците и др., изобщо девиации от стандартите на общоприетия шрифтов дизайн. Тук докторантът проследява и различни методики на тестване и апробация на разработките в процеса на създаването им.

Костова обръща внимание на особените взаимовръзки на разглежданите шрифтови образци – при някои от тях има ясно изразена генеричност, водеща до възможно нарушение на авторски права, други допълват вече създадени латински шрифтове с кирилица. В тази връзка Кристина Костова коментира създадения от нея авторски шрифт Adys – един добре концепиран и развит проект, съдържащ пълен латински и кирилски набор от знаци. Той успешно защитава претенцията да облекчава четенето при лека до средна форма на дислексия, но и да се ползва безпроблемно от нормолексици. Публично представен през 2016 г. и разпространяван безплатно от 2017, Adys участва в емпирични наблюдения при експерименти с деца със затруднения в учебния процес, изследване за компенсираща практика с пренабиране на учебни издания със специализирания шрифт, както и публикувани книги, печатни и уеб издания и др. материали. Резултатните усилия на докторанта за създаването и приложението на този шрифтов стил потенциират възможността той да бъде развит и да заеме място в групата на разглежданите разработки.

В четвърта глава на дисертацията докторантът прави успешен опит да артикулира професионално своеобразна методология за създаване на специализирани и приобщаващи шрифтове, насочени към ефективно преодоляване на проблеми при четене на хора с дислексия. Немодулният принцип на конструиране е препоръчан, визирани са важни за характеристиките, функционирането и таргетирането на шрифта възлови графемите. Разгледани са основни изграждащи детайли и елементи на буквите, ясно определени и ситуирани в конструктивната логика. Подчертана е необходимостта от диференцирано изграждане на елементи при знаци с близка или сходна конструкция. Костова определя възможни подходи в осмислянето и конструирането на нов специализиран наборен шрифт от дизайнера - такъв, ориентиран към по-висока четивност, базирана на увеличена x-височина, отваряне на спейсинга и изобщо на белите пространства и въвеждане на специфични детайли, или характерен с изразеното немодулно проектиране на графемите, индивидуализиране на съществени елементи от конструкцията, увеличаване на долни и горни дължини (съответно междуредията). Целта е получаване на разнообразна, разнородна (в някаква степен нехомогенна и нестабилна), с ясно различими буквени знаци и силуети на думите шрифтова картина.

Разбира се, макар и по-трудно приложима в различни продукти на графичния дизайн, тази проява на типографията улеснява процесите на декодиране, разчитане и осмисляне на текстовото съдържание от хората с изразени проблеми в дислексичния спектър.

Заклучението обобщава пресечните точки между специфичните, многообразни и често съчетани проблеми в процеса на четене и достигане до смисъла на текста при хора с дислексични нарушения и необходимостта и начините това да бъде преодоляно със средствата на шрифтовия дизайн. Докторантът задълбочено анализира възможностите на шрифтовото изкуство чрез различни подходи и решения в конструиране и манипулиране на изграждащите буквата елементи, да се повиши четивността, ясното разграничаване на знаците и създаване на цялостна разнообразна и консистентна типографска картина. Изводът за необходимост от разработване и внедряване на специализирани шрифтови проекти, улесняващи дислексиците при четене, Костова защитава с аналитична панорама на съществуващи стандартни, общоприложими шрифтове с висока четивност, хомогенност и естетичност, и такива, специално разработени за преодоляване на проблемите от дислексичния спектър. Важен аспект е изследването на съвременните кирилски графемни форми в контекста на темата.

Дисертацията е и своеобразен етап от професионалната класификация на шрифтови продукти, преследващи целите на приобщаващия дизайн и базови за нови еволюционни подходи при шрифтовото проектиране.

Научни приноси и резултати

В автореферата към дисертацията Кристина Костова формулира няколко съществени и неоспорими приносни моменти:

Като следствие от задълбочен сравнителен графичен анализ се доказва по-резултатната употреба на регионалната (българска) форма на азбуката спрямо традиционната (руска), както при стандартните модели на възприемане на текстова информация, така и при специфичните процеси на четене при дислексици. Това естествено предполага тази графична форма като по-благоприятна за проектиране на шрифтови образци с приобщаващ дизайн.

Докторантът извежда дефиницията за термина „Немодулно изграждане на шрифтове“ „... като подход на дизайнера, при който идентични графемни елементи следват различни стилистични принципи на построяване с цел постигане на характерна визуална форма, разграничаваща този знак от друг, близък по визуална графична форма.“ Такъв подход би бил определящ в работата по създаване на специализирани и нестандартни шрифтове.

Съществен принос е и определяната като основен фокус на дисертацията класификация на специализираните за улеснение при дислексици шрифтове, на базата на конструкцията и изграждането на графемите им (това е мястото да се отбележи и авторският проект на докторанта – шрифт Adys). Това отваря нови възможности за допълване и обогатяване на практиките и общата картина на съвременното шрифтово изкуство.

Значим приносен момент е артикулирането на проблема с тестването на специализираните шрифтови разработки и оценяването на тяхната ефикасност по предназначение. Тук Костова извежда необходимостта към стандартно прилаганите

методики, отчитащи главно повишаване бързината при четене, да се преценява и функционалността за достигане до смисъла и разбиране на текстовото съдържание. Това може да бъде решено, и според личния опит на докторанта, с употребата на преработени със специализиран шрифт учебни пособия и апробацията им в обучителен процес.

Следващ принос е формулирането на набор от допълнителни, приобщаващи детайли и елементи в работата по проектирането на общоприложими шрифтови образци. Костова допълва: „...има за цел да даде идеи или вдъхновение за повече гъвкавост в шрифтовото конструиране за подобряване на четивността и за близо една пета от човечеството, която среща затруднения от сферата на дислексия.“

Принос е и общият за дисертацията стремеж да бъде назован, обяснен и осмислен проблема „дислексия“ и пряката му връзка с много от практиките в шрифтовия дизайн и графичния дизайн като цяло.

Бележки и препоръки

Макар да не оказват съществено влияние на развитите в дисертацията тези, някои комплициращи моменти в текста – обобщения в главите, предварително описание на главите още в увода (логично съществува и в автореферата), близки словесни конструкции на много места, създават ненужни съдържателни повторения. Вероятно някои от текстовите пасажии (особено такива, цитиращи автори, заглавия на изследвания, издания) биха могли да бъдат изнесени като текст под линия, с цел облекчаване на общия обем.

Уважаеми колеги,

Смятам, че формулираната от докторанта специфична не лека задача да бъде представена, анализирана и обобщена темата за приобщаващия шрифтов дизайн и дислексията, е решена изцяло успешно и резултатно. Специфичният изследователски ракурс на писмения труд от позицията на професионален художник в областта, защитава позицията на автора за автентичност, приноси и ползи. Не мога да не подчертая голямата важност на развития в дисертацията подробен анализ на конструктивните графични специфики на редица стандартни и специално проектирани шрифтове и възможностите им да подпомогнат затруднените процеси на възприемане и обработка на информацията при четене при дислексия.

Изразявам подчертаното си мнение за сериозен, тематично проблемен и приносен дисертационен труд. Становището ми е категорично положително, с препоръка да бъде присъдена на докторант Кристина Костова образователната и научна степен „Доктор“

август 2023, София

Проф. Виктор Паунов

